

Ordon, Urszula / Skoczylas-Krotla, Edyta

Komunikacja na płaszczyźnie nauczyciel-uczeń na poziomie zintegrowanej edukacji wczesnoszkolnej : raport z badań

Mazowieckie Studia Humanistyczne 9/1 2, 211-225

2003

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych oraz w kolekcji mazowieckich czasopism regionalnych mazowsze.hist.pl.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Urszula Ordon, Edyta Skoczylas-Krotla

KOMUNIKACJA NA PŁASZCZYŹNIE NAUCZYCIEL – UCZEŃ NA POZIOMIE ZINTEGROWANEJ EDUKACJI WCZESNOSZKOLNEJ – RAPORT Z BADAŃ

Polska szkoła musi sprostać wymaganiom dzisiejszych czasów i podjąć wysiłki skierowane na kształcenie nowych postaw i rozwijanie umiejętności uczniów w zakresie komunikowania się w różnych sytuacjach społecznych. Od poziomu i skuteczności umiejętności obcowania z ludźmi zależy bowiem w dużej mierze jakość życia dziecka, a w przyszłości dorosłego człowieka. Zachowania ułatwiające porozumiewanie się z innymi są podstawą właściwego funkcjonowania jednostki w życiu społeczeństwa¹. Brak przygotowania w zakresie komunikowania się z innymi wyniesiony z dzieciństwa może być przyczyną odrzucenia społecznego i niepowodzenia w radzeniu sobie z wydarzeniami życiowymi, co ostatecznie może prowadzić do samotności społecznej oraz alterofobii.

Samotność społeczna wyraża się w izolacji lub odrzuceniu przez przyjaciół, rodziców, nauczycieli, rówieśników. Wynika z trudności w komunikowaniu się z otoczeniem. Konsekwencją odrzucenia są lęki szkolne oraz fobie szkolne.

Stanom osamotnienia niewątpliwie sprzyjają bezosobowe (anonimowe), formy zwracania się do ucznia. Dla wielu nauczycieli uczeń pozostaje bezimienny, opatrzony jedynie kolejnym numerem z dziennika. A przecież własne imię jest dla człowieka najważniejszym dźwiękiem w języku.

Nauczyciele powinni uwzględniać w procesie edukacyjnym korczakowskie zalecenie dotyczące uczenia się imion, nazwisk oraz „twarzy”. Wszelkie uprzedzenia mają swoje źródło w ich nieznanomości. Można spokojnie założyć, iż każda z osób, do której zwracamy się po imieniu jest przeświadczona o swojej wartości jako Osoby i czuje się bytem podmiotowym.

¹ E. Skoczylas, *Wybrane aspekty komunikacji w szkole w dobie przemian społeczno-ustrojowych*, w: *Wczesna edukacja dziecka w okresie przemian i inne szkice pedagogiczne*, pod red. W. Szlufika i M. Królicy, Częstochowa 1998, s. 71.

W takiej relacji międzyosobniczej przestrzeń jest wypełniona atmosferą bliskości, a nie dystansu i w rezultacie chroni partnerów przed przeżywaniem stanu osamotnienia.

Trudności we wzajemnych relacjach między nauczycielem a dzieckiem powinny skłonić każdego pedagoga do refleksji nad własnym sposobem komunikowania się z innymi. Ambicją współczesnego nauczyciela powinna stać się skuteczna komunikacja zachodząca wówczas, gdy odbiorca rozumie informację tak, jak nadawca zamierzał ją przekazać².

Na podstawie badań przeprowadzonych wśród nauczycieli zatrudnionych w placówkach oświatowo-wychowawczych funkcjonujących na terenie województwa śląskiego można stwierdzić, iż dostrzegają oni złożoność zagadnień procesu komunikacji interpersonalnej, którego istotą jest wymiana informacji werbalnych i niewerbalnych między dwiema stronami pozostającymi w bezpośrednim kontakcie.

Najwięcej respondentów (59,3%) komunikację między nauczycielem a uczniem definiuje jako umiejętność prowadzenia otwartego dialogu na równych zasadach (każdy uczestnik dialogu jest zarówno nadawcą, jak i odbiorcą). Według ankietowanych komunikacja to – wzajemna relacja między nauczycielem a uczniem (53,3%), komunikat z informacją zwrotną (33,3%), partnerskie i podmiotowe relacje między nauczycielem a uczniem (26,7%), wzajemne zrozumienie, szacunek, łatwość w nawiązywaniu kontaktów (20,0%).

W opinii 14,0% badanych komunikacja oznacza:

- nawiązywanie kontaktu słownego, emocjonalnego;
- porozumiewanie się z dzieckiem, rozmowa;
- umiejętność znalezienia „drogi” do każdego ucznia.

Najmniej nauczycieli, bo 5,3%, uważa, że komunikacja to relacja we wzajemnym porozumiewaniu się, współrozmowa w celu osiągnięcia przez obie strony określonej wiedzy o świecie. Duża grupa ankietowanych do oczekiwanych umiejętności komunikacyjnych nauczyciela zaliczyła: zaufanie (57,3%); jasność wypowiedzi (48,0%); komunikaty dostosowane do wieku dziecka (46,7%); ośmielenie uczniów i zachęcanie (45,3%); umiejętność uważnego słuchania (43,3%); empatia (34,0%), umiejętność podejścia do każdego ucznia (23,3%). Znaczna część badanych wskazała: życzliwość (21,3%); otwartość na problemy ucznia (18,7%); komunikatywność (18,7%); wyrozumiałość, cierpliwość (17,3%); serdeczność (17,3%); wrażliwość i kreatywność (14,0%). Z najmniejszym wyborem spotkały się takie umiejętności, jak: stwarzanie sytuacji wzbudzających zainteresowanie (8,0%); miłe usposobienie, pogoda ducha (8,0%); umiejętność obserwacji zachowania ucznia (5,3%).

² *Komunikacja i podmiotowość w relacjach szkolnych*, pod red. S. Badory, D. Marzec, J. Kosmali, Częstochowa 2000–2001, s. 203.

Analizując wypowiedzi respondentów można stwierdzić, że wykazują oni dużo posiadanych umiejętności komunikacyjnych, do których należą:

- empatia (80,7%);
- łatwość w nawiązywaniu kontaktu z uczniem (76,7%);
- partnerski układ w procesie edukacyjnym (76,7%);
- umiejętność aktywnego słuchania (66,7%);
- znajomość „języka ciała” (65,3%);

Ponad połowa badanych wskazała na:

- otwartość (48,0%);
- jasność wypowiedzi (46,7%).

Nieco mniej respondentów wymienia:

- kreatywność (36,6%);
- zaufanie (34,0%);
- wyrozumiałość (32,7%).

Mniejszy wybór przypadł takim posiadanim umiejętnościom komunikacyjnym, jak:

- szczerość (30,7%);
- szacunek (29,3%);
- wrażliwość (26,7%);
- poczucie humoru (23,3%).

Pozostali ankietowani wskazali na:

- wiarygodność (21,3%);
- serdeczność (18,7%);
- kulturę i dyskrecję (17,3%).

Respondentki wypowiedziały się również na temat znaczenia kompetencji komunikacyjnych w procesie wychowawczo-dydaktycznym; 100% badanych dostrzega ich znaczenie w procesie edukacyjnym.

Istotne są dane odnośnie do kompetencji nauczycieli w zakresie porozumiewania się z uczniami. 59,3% respondentów uważa, iż kompetencje komunikacyjne można w sobie rozwijać i doskonalić, nieco mniej badanych, bo 40,0% jest zdania, że kompetencje można i trzeba się nauczyć w trakcie własnej edukacji. Tylko 0,7% nauczycieli stwierdziło, że kompetencje komunikacyjnych nie można się nauczyć.

Respondenci wymienili wiele czynników ułatwiających porozumiewanie się nauczyciela z uczniem. Wskazano na:

- jasność wypowiedzi – 46,7%;
- zachęcanie i ośmielanie ucznia – 43,3%;
- zgodność pomiędzy treścią nadawcy a interpretacją odbiorcy 36,6%, czyli zgodność pomiędzy treścią wiadomości przekazanej i odtworzonej;
- wzajemne zaufanie i zrozumienie – 36,6%;
- wzajemny szacunek – 32,7%;

- dialog – 30,7%.

Wśród czynników sprzyjających prawidłowemu przebiegowi procesu komunikacji nauczyciele wymienili także:

- życzliwą atmosferę na zajęciach – 29,3%;
- szczerść, otwartość ucznia – 28,0%;
- kontakt wzrokowy – 26,7%;
- koncentrację uwagi na uczniu, który wypowiada się – 26,7%.

Z mniejszym wyborem spotkało się: zrozumienie psychiki dziecka (17,3%), serdeczny, przyjacielski stosunek między uczniem a nauczycielem (14,0%) oraz spokojna rozmowa (6,7%).

Zdaniem nauczycieli wśród czynników wpływających pozytywnie na przebieg komunikacji najważniejsze są:

- empatia wobec wszystkich dzieci (43,3%);
- umiejętność słuchania (43,3%);
- rozumienie znaczenia języka ciała (40,0%);
- wzajemna akceptacja (32,7%);
- właściwa atmosfera w klasie (30,0%);
- otwartość na problemy ucznia (26,7%);
- umiejętność prowadzenia dyskusji (18,7%);
- stosunek nauczyciela do ucznia i ucznia do nauczyciela (18,7%).

Znaczna część badanych uważa, że dla prawidłowego przebiegu komunikacji ważne są: zaufanie (21,3%); parafrazowanie (20,0%) oraz znajomość znaczenia własnego uśmiechu (17,3%). Najmniejszy wybór (10,0%), dotyczył takich wartości jak: życzliwość, tolerancja i optymizm.

Według ponad połowy nauczycieli główny czynnik zakłócający komunikację to narzucanie własnego zdania (59,3%). Niemal połowa (45,3%) wskazała na nierozumienie intencji. Znaczna grupa respondentów wymieniła:

- niechęć ucznia, brak zaufania (36,7%);
- brak dialogu między uczniem a nauczycielem (34,0%);
- zamknięcie w sobie (32,7%);
- negatywne nastawienie (29,3%).

Część badanych wskazała na:

- złe relacje między komunikującymi się (28,0%);
- konflikt, lęk, strach (23,3%);
- nieumiejętność słuchania (21,3%);
- hałas, brak kontaktu emocjonalnego z uczniem (18,7%);
- szumy komunikacyjne (17,3%);
- poczucie osamotnienia (15,3%).

Najmniej ankietowanych za czynniki zakłócające prawidłowy przebieg komunikacji uznało:

- zastraszanie (13,3%);

- osobiste problemy, nerwowość (8,0%) oraz przerywanie wypowiedzi (8,0%);
- krytykowanie wypowiedzi, ośmieszanie (6,7%);
- brak porozumienia (5,3%).

Większość respondentów jest zdania, że znaczenie dialogu we współczesnej edukacji jest kluczowe (80,7%). Wśród argumentów przemawiających za takim wyborem pojawiły się następujące opinie:

- likwiduje barierę nauczyciel – uczeń (46,7%);
- pozwala być naturalnym, otwartym w kontaktach z uczniami (45,3%);
- stymuluje rozwój ucznia (36,7%);
- zbliża partnerów rozmowy, uczy czynnego słuchania (34,7%);
- pozwala na lepsze poznanie ucznia (29,3%);
- przygotowuje młodego człowieka do życia w przyszłym społeczeństwie (28,7%);
- wzmacnia zaufanie (21,3%);
- ma wpływ na wyniki w nauce (21,3%);
- pozwala ukierunkować pracę ucznia (18,7%);
- pozwala zrozumieć postępowanie ucznia (17,3%);
- pozwala być otwartym na problemy (17,3%);
- sprzyja nawiązywaniu kontaktów (14,0%);
- uczy kultury rozmowy (13,3%);
- posiada największą wartość kształcącą wówczas, gdy jego przedmiotem są zagadnienia bliskie dziecku i ma charakter sytuacyjno-problemowy (12,7%).

Istotą dialogu jest umiejętność czynnego słuchania, na co również zwrócili uwagę respondenci. Według ankietowanych umiejętność aktywnego słuchania przejawia się w:

- koncentracji uwagi na osobie, której słuchamy (90,0%);
- kontakcie wzrokowym (80,7%);
- otwartości na inny niż własny punkt widzenia (66,7%);
- dyskrecji i serdeczności (66,7%);
- empatii (59,3%);
- akceptacji uczuć (46,7%);
- parafrazowaniu wypowiedzi nadawcy (45,3%);
- rozumieniu znaczenia „języka ciała” (40,0%);
- znajomość znaczenia własnego uśmiechu (30,7%).

Duża grupa respondentów poprawia błędy po zakończeniu wypowiedzi ucznia (76,7%); w trakcie mówienia ucznia czyni to – 13,3% badanych, a 10,0% nauczycieli poprawia błędy uczniów w trakcie mówienia i po zakończeniu wypowiedzi, tłumacząc, że zależy od rodzaju błędu.

Konkludując wyniki badań można stwierdzić, iż nauczyciele dostrzegają

bardzo duże znaczenie komunikacji w procesie dydaktyczno-wychowawczym oraz wykazują umiejętności komunikacyjne, które ułatwiają porozumiewanie się w relacji nauczyciel – uczeń. Indywidualne doświadczenia ucznia zdobywane poprzez przekaz werbalny i niewerbalny w procesie edukacyjnym, odpowiednio pokierowane przez nauczyciela umożliwiają dobre funkcjonowanie w grupie i gwarantują sprawne, skuteczne komunikowanie się z innymi, co stanowi ważne kryterium oceniania jednostki i podstawę do powierzania jej ról i funkcji społecznych. Toteż nauczyciele odgrywają znaczącą rolę w opanowaniu sprawności komunikacyjnych przez dziecko, zwłaszcza w klasach zintegrowanej edukacji wczesnoszkolnej, i tym samym stają się odpowiedzialni za jego skuteczne kontakty z otoczeniem.

Podjęte badania miały również na celu określenie stanu wiedzy nauczycieli na temat form komunikowania się. Rezultaty badań wskazują na znajomość werbalnych i niewerbalnych form komunikowania oraz form ustnych i pisemnych wśród ankietowanych (100%). Nieco mniej badanych wskazało formy komunikowania bezpośrednie i pośrednie (80,7%). Ponad połowa ankietowanych zna formy jednokierunkowe i dwukierunkowe (59,3%), a 40,0% nauczycieli wskazało formalne i nieformalne. Z mniejszym wyborem spotkały się formy symetryczne i niesymetryczne (23,3%) oraz obronne i podtrzymujące (12,7%).

Wśród form komunikowania niewerbalnego 100% respondentów wskazało kontakt wzrokowy, a 90,0% gestykulację.

Ankietowani wymienili także kontakt fizyczny (76,7%) oraz mimikę twarzy (48,0%). Nieco mniej sondowanych wybrało wygląd fizyczny (21,3%) i kanał wokalny (18,7%). Część nauczycieli wskazała również dźwięki paralingwistyczne (15,3%).

Jak wykazały badania, najwięcej ankietowanych stosuje wzmocnienia werbalne pozytywne typu:

- pochwała słowna: wspaniale, bardzo dobrze, świetnie, jestem zachwycona (66,7%);
- zachęta do pracy (57,3%);
- używanie zwrotów grzecznościowych: „bardzo proszę”, „dziękuję”, „jestem z Ciebie zadowolona” (43,3%);
- ośmielanie (40,0%);
- parafrazowanie (36,7%).

Znaczna liczba respondentów (33,3%) nagradza uczniów, a dla 29,3% nauczycieli wzmocnieniem pozytywnym jest spokojna rozmowa, dialog. Mniejszy wybór (12,7%) uzyskały pochwała indywidualna i pochwała na forum klasy.

Elementy komunikacji niewerbalnej stosowane przez nauczyciela w kontakcie z uczniami zostały przez nauczycieli oszacowane na poziomie bardzo wysokim. Respondenci za najważniejszy uznali uśmiech (100%), następnie podejście do ucznia (94,0%) i głaskanie (76,7%), kontakt wzrokowy (66,7%) oraz potaki-

wanie głową (65,3%). Warto zaznaczyć, że 28,7% ankietowanych stosuje jeszcze inne elementy komunikacji niewerbalnej w kontakcie z uczniami.

Respondenci spośród podanych dyscyplinujących sygnałów niewerbalnych stosowanych na zajęciach za najbardziej pożądanymi uznali gest wyciszenia – palec na ustach (94,0%) oraz pukanie przedmiotem w biurko (46,7%). Trzecie miejsce zajmuje uderzenie ręką w biurko (34,0%), a czwarte wskazanie palcem uczniów rozmawiających (21,3%).

Respondenci stymulują uczniów do wypowiadania się zarówno w sposób werbalny, jak i niewerbalny. Wśród wzmocnień werbalnych pojawiły się sformułowania:

- pomyśl i powiedz (48,0%);
- proszę zastanów się i powiedz (45,3%);
- dobrze ... rozumiem (45,3%);
- spróbuj odpowiedzieć (26,7%);
- parafrazowanie (23,3%);
- tak ładnie potrafisz odpowiadać (21,3%);
- zastanów się, na pewno wiesz (18,7%);
- świetnie to robisz (17,3%).

Jako niewerbalne sposoby stymulowania uczniów do wypowiadania się nauczyciele wymieniali:

- uśmiech (66,7%);
- kontakt wzrokowy (59,3%);
- potakiwanie (45,3%);
- podejście do ucznia (34,0%);
- wskazanie ręką (30,7%);
- gest (28,0%);
- dotyk (12,7%).

Z uzyskanych danych wynika, że zdecydowana większość respondentów (74,7%) uważa komunikację werbalną i niewerbalną za jednakowo ważną, 17,3% wyżej ceni komunikację niewerbalną, a 8,0% werbalną.

Respondenci dostrzegają znaczenie komunikacji niewerbalnej. Ponad połowa badanych (58,7%) uważa, że uśmiech i dobry gest są często ważniejsze niż słowo. Nieco mniej badanych (46,7%) twierdzi, że dzieci są bardzo wrażliwe i czujne nie tylko na słowa, ale również na gesty, mimikę swojego nauczyciela. Wśród innych argumentów potwierdzających ważność komunikacji niewerbalnej pojawiły się następujące oceny:

- wprowadza atmosferę skupienia i zainteresowania (18,7%);
- mobilizuje, uspokaja (23,3%);
- ułatwia lepszy kontakt między nauczycielem i uczniem (45,3%);
- pomaga odczytać intencje, stosunek do drugiej osoby na podstawie obserwacji zachowania (33,3%);

- aktywizuje uczniów nieśmiałych, zawstydzonych (36,7%);
- pomaga poznawać emocje zarówno ucznia, jak i nauczyciela (17,3%);
- jest sposobem przekazywania informacji dla ucznia o nauczycielu i odwrotnie – stan zdrowia, nastrój (12,7%);
- pomaga zrozumieć polecenia nauczyciela nie przeszkadzając w pracy innym (36,7%).

Przeprowadzone badania dowodzą, że nauczyciele znają i stosują wszelkie formy kontaktu słownego i pozasłownego, co świadczy o tym, iż kontakt społeczny, który tworzy swoista komunikacja werbalna i niewerbalna nauczyciela ma wpływ na rozwój aktywności twórczej dziecka, a zatem na osiąganie coraz lepszych wyników edukacyjnych.

W celu stwierdzenia, czy i w jakim stopniu nauczyciele dostrzegają potrzebę samooceny, efektywnego doskonalenie się oraz jak oceniają wysiłki i efekty swoich działań zapytano ich, czy dokonują samooceny własnych umiejętności w zakresie porozumiewania się z uczniami. Z badań wynika, że 80,7% nauczycieli dokonuje samooceny, 14,0% nie podejmuje takich działań.

Nauczyciele stosują różnorodne sposoby służące ocenie własnych umiejętności komunikacyjnych. Najczęściej stosowanym jest ankieta skierowana do uczniów (74,7%), ponad połowa ankietowanych odwołuje się do analizy wyników uzyskanych po zakończeniu bloku tematycznego (57,3%) oraz do analizy treści postępowania na podstawie nagrania magnetofonowego i odtworzenia zapisu wideofonicznego własnych zajęć (48,0%). Stanowi to dobrą prognozę na przyszłość, ponieważ nauczyciel rzetelnie badający oraz oceniający własne zajęcia, wprowadza doń innowacje i staje się nauczycielem kreatywnym.

Ważnym źródłem informacji w dokonywaniu samooceny według respondentów są własne przemyślenia (36,7%) oraz rozmowy z uczniami (30,7%). Natomiast na znaczenie wyciągania wniosków typu „Czy osiągnęłam swój cel” wskazało 32,7% badanych. Zdaniem sondowanych wartość diagnostyczną może mieć również ankieta skierowana do rodziców (21,3%).

Wobec powyższych danych można stwierdzić, że w ewaluacji nauczyciela istotne jest wykorzystanie informacji zwrotnych od wszystkich uczestników procesu edukacyjnego – uczniów, rodziców, innych nauczycieli i od samych siebie.

Znaczna część respondentów (36,7%) ocenia swoje umiejętności komunikacyjne jako bardzo dobre, a 63,3% uznaje je za dobre.

Określając własne niedociągnięcia, badane wskazały na:

- brak czasu (29,3%);
- zbytne gadulstwo (17,3%);
- małą precyzyjność (8,0%).

Wśród przyczyn wymieniono:

- nerwowość (26,7%);
- ograniczoną cierpliwość (18,7%);

- temperament (10,0%);
- własne rozterki (6,7%).

Analiza materiału badawczego wykazała, że ponad połowa respondentów szuka informacji dotyczących doskonalenia procesu komunikowania się w książkach. Wśród wymienionych znalazły się pozycje: T. Gordona *Wychowanie bez porażek*; A. Faber, E. Mazlish *Jak mówić, żeby dzieci nas słuchały. Jak słuchać, żeby dzieci do nas mówiły*. Jest to w pełni uzasadnione, gdyż oba tytuły opisują zasady wychowawcze, które wyrastają z psychologii komunikacji. Podają cenne wskazówki oraz ćwiczenia ułatwiające opanowanie sztuki komunikowania się z dzieckiem opartej na empatii, zrozumieniu, szacunku i aktywnym słuchaniu, co jest podstawą skutecznego porozumiewania się. Wśród badanych dużą popularnością cieszą się czasopisma (47,3%), literatura (29,3%) oraz warsztaty metodyczne i kursy (21,3%), dzięki którym respondenci podnoszą poziom własnych umiejętności i wiedzy z zakresu komunikacji. Nieco mniej badanych wskazało publikacje metodyczne (20,0%). Do własnej praktyki odwołuje się 17,3% osób uzasadniając tym, iż przebywanie z dziećmi, życie ich problemami, dzielenie smutku i radości to ważne doświadczenie z zakresu komunikacji interpersonalnej. Natomiast 8,0% respondentów jako źródło informacji wskazała prasę.

W celu zebrania informacji na temat umiejętności komunikacyjnych nauczycieli, badaniom poddano 56 uczniów klas III, wobec których zastosowano wywiad oraz technikę zdań niedokończonych.

Uzyskane w czasie wywiadu z uczniami wyniki wskazują, iż wśród wymienionych przymiotów nauczyciela znalazły się cechy związane z komunikacją werbalną oraz niewerbalną. Za najbardziej pożądaną cechę badani uznali: pogodę ducha, uśmiech (51,7%). Nieco mniej uczniów (42,8%) wskazało na sposób mówienia – ładnie mówi. Wymieniono także cechy: dobra (37,5%), serdeczna (30,3%), cierpliwa (21,4%), miła (26,7%), wesoła (16,0%), sprawiedliwa (10,7%).

Oczekiwania uczniów odnoszące się do osoby nauczyciela wynikają z analizy testu zdań niedokończonych. Jej wyniki przedstawione są poniżej.

Lubię, gdy pani: śmieje się (15), żartuje (4), czyta książki (9), stawia dobre oceny (6), nie zadaje lekcji (4), nie złości się (3), jest szczęśliwa (5), chwali mnie (7), śpiewa z nami piosenki (5), prosi mnie do tablicy (6), opowiada różne historie (14), jest zadowolona (2), rozmawia z nami (8), nie krzyczy (9).

Chciałbym, aby pani: zawsze nas uczyła (8), była zdrowa (4), nie chorowała (6), nie denerwowała się (8), nie krzyczała (12), czytała więcej książek (11), była spokojna (7), lubiła nas (2), chwaliła mnie za pracę (4), nie stała przy tablicy (3), śmiała się (3), wstawiała mi szóstki (3), nie zadawała prac domowych (6), odeszła (1), chodziła z nami na wycieczki (4), była wesoła (7), była ładna (2).

Jestem zadowolony bo: dostaję dobre oceny (17), bo pani jest zdrowa i wesoła (4), pani jest z nami (5), mamy dobrą panią (8), pani jest uśmiechnięta (9), pani

mnie chwali (5), mam miłą panią (4), mam w klasie koleżanki (2), mam kolegów (3), jest przerwa (1).

Uzyskane wyniki wskazują, iż cechy związane z komunikacją zajmują ważne miejsce wśród ogółu pożądaných przez uczniów cech nauczycieli. Świadczą o tym zarówno dane uzyskane w czasie wywiadu z uczniami, jak i analiza dopełnień zdań z testu zdań niedokończonych.

Nauczyciele powinni odznaczać się umiejętnościami w zakresie komunikacji werbalnej (ładnie mówi), jak również cechami właściwymi komunikacji niewerbalnej (uśmiechnięta, umalowana). Dzieci lubią, gdy pani stosuje afirmacje słowne (chwali mnie, chwali za pracę), spokojnie zwraca się do uczniów, rozmawia z nimi i nie krzyczy.

Z podanego zestawienia wynika, że duża liczba badanych z osobą nauczyciela kojarzy wyraz uśmiechnięta (78,6%), dalej pojawia się określenie: sprawiedliwa (55,4%), cierpliwa (42,8%), serdeczna (41,1%), przyjazna (37,5%), wzbudza zaufanie (33,9%), ładnie mówi (30,4%), pomysłowa (28,6%). Tylko dwojgu uczniom co stanowi (3,5%) z osobą nauczyciela kojarzą się wyrazy: obojętna i krzykliwa.

Jak wynika z zebranych danych, zdecydowana większość badanych (83,9%) twierdzi, że ich nauczyciel jest doskonały. Tylko 16,1% ocenia swojego nauczyciela jako dobrego. Optymistycznie wygląda brak oceny negatywnej, co świadczy o zadowoleniu dzieci z pracy ich nauczyciela.

Kolejne informacje zdobyte podczas wywiadu z badanymi dotyczyły opinii uczniów związanych z kinetyką nauczyciela (komunikowaniem niewerbalnym obejmującym takie elementy, jak: mimika, kontakt wzrokowy, poruszanie się, kontakt z uczniem oraz cechy ogólne języka).

W badaniach pominięto proksemikę (przestrzenna odległość między ludźmi, którzy wchodzą ze sobą w interakcję) ze względu na trudności w uzyskaniu opinii uczniów.

Z badań wynika, że 69,6% respondentów charakteryzując zachowania niewerbalne nauczyciela podczas odpowiedzi ucznia wskazuje uśmiech; kontakt wzrokowy zauważa (32,1%) badanych. Według 25% dzieci nauczyciel kiwa głową, a ponad 3,5% uczniów uważa, że pani nie reaguje na ich wypowiedź.

Biorąc pod uwagę płeć badanych uczniów, można stwierdzić, iż dziewczęta wyżej oceniają takie cechy zachowania niewerbalnego nauczyciela, jak: kiwanie głową (28,5%), uśmiechanie się (82,8%). Natomiast chłopcy wyżej oceniali: patrzeć na ucznia (42,8%), uśmiechanie się (47,6%). Powyższe dane wskazują, iż w wypowiedziach uczniów (zarówno dziewcząt, jak i chłopców) za najważniejszy został uznany uśmiech nauczyciela. Cecha ta najlepiej ułatwia nawiązanie kontaktu z uczniami, a tym samym wpływa na wzajemne ustosunkowanie się nauczyciela i ucznia. Wywołana uśmiechem miła atmosfera i radość potęgują chęć dziecka do poznania działania, kontaktowania się z ludźmi.

Uśmiech nauczyciela stanowi wyraz jego optymistycznej postawy życiowej, co nie pozostaje bez znaczenia dla efektów jego pracy dydaktycznej.

Uczniowie trafnie spostrzegają niewerbalne formy komunikowania nauczyciela. Za najważniejsze uznali cechy związane z kinetyką: podchodzi do ucznia (64,3%), nachyla się nad uczniem (48,2%), głaszcze ucznia (33,9%).

Również zdania w teście zdań niedokończonych uczniowie uzupełniali cechami niewerbalnego komunikowania się nauczyciela.

Pani podchodzi do mnie: uspokaja (6), pochyla się (8), uśmiecha się (12), głaszcze mnie (11).

Nie chciałbym nigdy, aby pani: była smutna (22), płakała (8), odeszła (16), chorowała (19), była zła (9).

Według 92,9% badanych, nauczyciele utrzymują kontakt wzrokowy z uczniami, co ma dla nich dużą moc gratyfikacyjną. Tylko 7,1% dzieci uważa, że nauczyciel nie patrzy na odpowiadającego ucznia. Natomiast 80,4% uczniów lubi kontakt wzrokowy z nauczycielem, a 19,6% badanych nie lubi wymiany spojrzeń.

Porównując wyniki badań można stwierdzić, że bliskość nauczyciela w stosunku do uczniów została przez badanych oszacowana na poziomie średnim. W opinii 46,4% uczniów nauczyciel stoi lub siada blisko nich, a ponad połowa (53,6%) twierdzi, iż nauczyciel nie utrzymuje kontaktu z uczniami. Dane wskazują, że bliski kontakt z nauczycielem jest podopiecznym bardzo potrzebny.

Potwierdzeniem tego wniosku są również wyniki testu zdań niedokończonych:

Chciałbym siedzieć: obok pani (16), blisko pani (8), przy biurku pani (8), w pierwszej ławce (14), na swoim miejscu (3).

Ankietowani wypowiedzieli się również na temat języka i sposobu mówienia nauczyciela. Szczególnie ważne stają się takie właściwości jego mowy, jak: poprawna dykcja, akcentowanie różnymi środkami myśli przewodnich. Wobec tego nauczyciel powinien posługiwać się takim językiem, którego cechy nie będą odwracać uwagi uczniów od treści wypowiedzi, który nie będzie powodował błędnych informacji (jak to ma miejsce przy mówieniu cichym lub niewyraźnym), a także nie będzie ani monotony, ani męczący. Wśród oczekiwanych przez uczniów cech dotyczących operowania językiem mówionym znalazły się: mówi powoli (42%), ładnie mówi (39,2%), wyraźny głos (30,4%), mówi spokojnie (28,5%), miły głos (21,4%), mówi głośno (14,2%), poprawnie wymawia (12,5%).

Informacji na temat oczekiwań uczniów dotyczących cech języka nauczyciela dostarczyły również dane uzyskane w teście zdań niedokończonych.

Nauczyciel powinien mówić...: powoli (25), głośno (14), wyraźnie (16), dokładnie (3), spokojnie (18), zrozumiale (9).

Chciałbym, aby pani...: nie krzyczała (12), czytała nam więcej książek (11), nie denerwowała się (8).

Lubię, gdy pani...: czyta książki (9), opowiada różne historie (14), śpiewa (5), nie krzyczy (9), rozmawia (8).

Przeszkadza mi, gdy pani...: krzyczy (13), denerwuje się (7), złości się (6), jest zła (2), jest smutna (5).

Jest mi przykro, gdy nasza pani...: krzyczy (6), płacze (7), jest smutna (21), denerwuje się (3).

Powyższe dane wskazują, iż najbardziej oczekiwane przez dzieci jest to, aby pani nie krzyczała i nie denerwowała się. Ponownie zostało potwierdzone znaczenie cech niewerbalnego komunikowania nauczyciela, które są wskaźnikami emocji. Środkami służącymi do przekazywania warstwy emocjonalnej jest: barwa głosu, intonacja, siłą głosu.

Jak wykazały badania, cechy języka mówionego nauczyciela są – zdaniem uczniów – bardzo ważną kategorią cech komunikacji niewerbalnej nauczycieli.

W związku z tym, nauczyciele powinni zdać sobie sprawę z własnych możliwości operowania głosem, uświadomić sobie, jaki wpływ wywiera ona na uczniów i stale pracować nad jego doskonaleniem.

Uczniowie wypowiedzieli się również, co przeszkadza im w sposobie mówienia nauczyciela i co w nim zmieniliby. 82,2% badanych nie dostrzega w sposobie mówienia nauczyciela cech negatywnych. 7,1% respondentów za negatywny element w procesie mówienia uznało krzyk, 5,3% – zdenerwowanie. Dzieci negatywnie oceniają przerywanie wypowiedzi (3,6%) oraz złość (1,8%).

Analiza powyższych wypowiedzi wskazuje, że zdecydowana większość badanych (94,6%) nie chce nic zmieniać w sposobie mówienia swojego nauczyciela. Tylko nieliczni badani dokonaliby korekty w tonie głosu: mniej krzyku (3,6%), unikanie zbytnej monotonii (1,8%).

Kolejne informacje uzyskane podczas wywiadu związane były z interakcją nauczyciel – uczeń, a dotyczyły rozmów nauczyciela z uczniem, zachęcania do rozmowy, zadawania pytań nauczycielowi oraz umiejętności słuchania tego, co uczeń ma do powiedzenia. 83,9% badanych uważa, że nauczyciel stymuluje ich do rozmowy. Natomiast pozostali (16,1%) są odmiennego zdania, według nich nauczyciel nie zachęca uczniów do prowadzenia rozmów. 69,6% dzieci twierdzi, iż lubi zadawać pytania nauczycielowi. Odmienną opinię wyraziło 30,4% uczniów.

Z zebranych danych wynika, że 62,5% badanych uważa, iż nauczyciel odpowiada na wszystkie pytania zadane przez uczniów, natomiast 37,5% uczniów jest odmiennego zdania.

Większość badanych (94,6%) jest zdania, że nauczyciel wykazuje zainteresowanie tym, co dziecko ma do powiedzenia. Pozostałe osoby (5,4%) twierdzą, że nauczyciel nie słucha tego, co uczeń mówi.

Wywiad pozwolił na ocenę przez badanych interakcji na poziomie nauczyciel – uczeń związanych z odpowiedzią ucznia.

Informacje na ten temat dotyczyły następujących zagadnień:

– czy pani pyta ucznia, kiedy się zgłasza;

- czy daje dość czasu na odpowiedź;
- czy chwali za ładną odpowiedź;
- jakie emocje towarzyszą uczniowi w chwili wywoływania do odpowiedzi;
- jakie jest zachowanie nauczyciela i ucznia związane z niepoprawną wypowiedzią ucznia.

Z ogółu badanych, 83,9% twierdzi, że nauczyciel pyta uczniów zgłaszających się do odpowiedzi, natomiast 16,1% dzieci uważa, że nauczyciel nie wzywa do odpowiedzi uczniów chętnych, aktywnych. 80,4% badanych twierdzi, iż nauczyciel daje im dosyć czasu na odpowiedź. Według 19,6% uczniów czas na odpowiedź jest zbyt krótki.

Z analizy liczebności wyborów wynika, iż 94,6% badanych twierdzi, że nauczyciel chwali uczniów za ładną wypowiedź. Tylko 5,4% uczniów wskazuje, iż nauczyciel nie okazuje aprobaty za prawidłową odpowiedź.

U większości badanych (37,5%) nie występują żadne emocje w chwili wywołania do odpowiedzi; 30,3% uczniów przeżywa radość z powodu tego, że nauczyciel ich pyta. Pozostałym badanym towarzyszą różne emocje podczas wywołania do odpowiedzi: niepewność (17,8%), zdenerwowanie (16,1%), strach (10,7%) oraz lęk (8,9%). Żadne dziecko nie wymieniło uczucia wstydu.

Sposoby poprawiania błędów w wypowiedziach ucznia przez nauczyciela badani interpretują w następujący sposób: większość uczniów (67,9%) twierdzi, iż nauczyciel czeka aż uczeń skończy wypowiedź i omawia popełnione błędy; według 25% dzieci nauczyciel przerywa wypowiedź ucznia poprawiając błędy; 7,1% badanych stwierdza, że nauczyciel nie reaguje na popełnione w wypowiedziach błędy.

Wyniki badań świadczą, iż charakteryzowanej populacji towarzyszą różnego rodzaju emocje w chwili przerwania przez nauczyciela wypowiedzi ucznia i poprawiania jego błędów. Wyjątek stanowi 37,5% uczniów, u których nie występują przedstawione objawy w chwili przerwania wypowiedzi. U pozostałych stwierdzono: wstyd (31,3%), zdenerwowanie (16,1%), złość (14,3%), strach (1,8%).

Chcąc ocenić działania nauczyciela związane ze stymulowaniem uczniów do twórczego wypowiedzania się nawiązywania kontaktów oraz ze stwarzaniem warunków do sprawnego przebiegu procesu komunikowania się uczniów zadano badanym kilka pytań dotyczących: zaufania do swojego nauczyciela, akceptacji odczuć i opinii ucznia, rozwijania i wyjaśniania pomysłów lub krytykowania oraz fakt czy nauczyciel ośmiela i nagradza uczniów.

Analiza danych pozwala na stwierdzenie, iż badani w większości (98,2%) wykazują bardzo wysoki stopień zaufania do nauczyciela, tylko 1,8% dzieci jest odmiennego zdania.

Duża część badanych (92,9%) uważa, iż nauczyciel akceptuje odczucia i opinie uczniów. Pozostała część badanych 7,1% twierdzi, że nauczyciel nie aprobuje odczuć i opinii uczniów.

Zdecydowana większość badanych (96,4%) twierdzi, iż nauczyciel pomaga w wyjaśnianiu i rozwijaniu pomysłów ucznia. Tylko 3,6% uczniów uważa, że nauczyciel nie aktywizuje uczniów do twórczej działalności.

Analizując wypowiedzi badanych na temat krytykowania poglądów ucznia przez nauczyciela można stwierdzić, że 78,6% dzieci wyraża się pozytywnie, co znaczy, że nauczyciel nie krytykuje poglądów ucznia. 21,4% jest odmiennego zdania.

Większość badanych (73,2%) twierdzi, iż nauczyciel nagradza i ośmiela uczniów, pozostali (26,8%) reprezentują odmienny pogląd.

Następne pytanie dotyczyło kwestii zakłóceń w porozumiewaniu się nauczyciela z uczniem. Jak wynika z badań przyczyny takowych zakłóceń mają różne źródła. Respondenci wskazali na:

- szybką mowę nauczyciela (42,9%);
- niezgodność słów z gestami (26,8%);
- brak powtórzeń trudniejszych fragmentów (12,5%);
- używanie niezrozumiałych słów (19,6%);
- niewyraźne mówienie (16%).

W konkluzji przeprowadzonych badań można stwierdzić, że zdecydowana większość uczniów pozytywnie ocenia zarówno werbalne, jak i niewerbalne umiejętności komunikacyjne nauczycieli. Jest jednak niewielka grupa uczniów, która ocenia negatywnie proces porozumiewania się w relacji nauczyciel – uczeń. Z przeprowadzonej z badanymi rozmowy można wnioskować, iż są to uczniowie „zamknięci w sobie”, odrzuceni przez rówieśników, samotni, zagubieni i to jest główną przyczyną unikania interakcji z nauczycielem. Osobom tym właśnie nauczyciele powinni poświęcić jak najwięcej uwagi, by zdobyć ich zaufanie. Pozwoli to na współuczestniczenie w procesie edukacyjnym, zmniejszenie odległości pomiędzy nauczycielem a uczniami oraz rozszerzenie możliwości wzajemnej komunikacji. W opinii 10,7% badanych nauczyciel przerywa uczniom w trakcie mówienia, co również stanowi źródło zakłóceń w porozumiewaniu się. Natomiast 8,9% uczniów twierdzi, że dystans tworzy brak poczucia humoru u nauczyciela, stwarza dystans, co stanowi kolejną trudność w nawiązywaniu kontaktu werbalnego. W odczuciu 5,4% uczniów zakłóceniem jest też zbyt wolne mówienie przez nauczyciela.

Na podstawie analizy przeprowadzonych badań można wysunąć następujące wnioski:

- Nauczyciele odgrywają znaczącą rolę w opanowaniu sprawności komunikacyjnych przez dziecko i tym samym stają się odpowiedzialni za jego skuteczne kontakty z otoczeniem.
- Umiejętne kontrolowanie spójności komunikatów wysyłanych werbalnie i niewerbalnie oraz dostarczanie i odbieranie informacji zwrotnych

ułatwia proces porozumiewania się, realizację zadań dydaktycznych, wychowawczych i organizacyjnych.

- Bazą do budowania skutecznej komunikacji jest stosowanie na zajęciach zarówno form werbalnych, jak i niewerbalnych, co ułatwia lepszy kontakt między nauczycielem a uczniem, wpływa na rozwój aktywności twórczej uczniów, a zatem na osiąganie coraz lepszych efektów edukacyjnych.
- Doskonalenie kompetencji komunikacyjnych, ciągła ewaluacja siebie to podstawowe zadanie nauczyciela we współczesnej edukacji, które pozwala rokować nadzieje, iż upowszechnienie systemów przekazu informacji, dostęp do nowych technologii informatycznych i komunikacyjnych oraz umiejętność korzystania z nich będą przekazywane dziecku już od najmłodszych lat.
- Uczniowie dostrzegają pozytywne i negatywne aspekty procesu komunikowania się, co stanowi dla nauczycieli wskazówkę, iż wszelkie ich działania są przez uczniów obserwowane i odpowiednio odbierane. Nauczyciele powinni zatem ciągle pracować nad doskonaleniem form porozumiewania się, wszechstronnie rozwijać siebie i swoją osobowość, nie tylko poprzez wyuczone techniki edukacyjne, ale również przez swoje osobiste doświadczenia, wypracowany własny styl i filozofię życia.
- Wyniki badań potwierdzają zasadność podejmowanego tematu związanego z istotnym znaczeniem komunikacji w procesie edukacji na różnych poziomach kształcenia. Wyniki te stanowią w zamierzeniu autorek przyczynek do dalszych badań nad omawianym zagadnieniem, które niewątpliwie jest jednym z ważniejszych, warunkujących efektywność nauczania i wychowania młodego pokolenia.